

Μνήμων

Τόμ. 15 (1993)

B. Lepetit - J. Hoock (εκδ.), La ville et l'innovation en Europe 14e-19e siècles, Παρίσι, Editions de l'EHESS, 1987, 224 σ.

ΠΕΤΡΟΣ ΠΙΖΑΝΙΑΣ

doi: [10.12681/mnimon.484](https://doi.org/10.12681/mnimon.484)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΙΖΑΝΙΑΣ Π. (1993). B. Lepetit - J. Hoock (εκδ.), La ville et l'innovation en Europe 14e-19e siècles, Παρίσι, Editions de l'EHESS, 1987, 224 σ. *Μνήμων*, 15, 317-324. <https://doi.org/10.12681/mnimon.484>

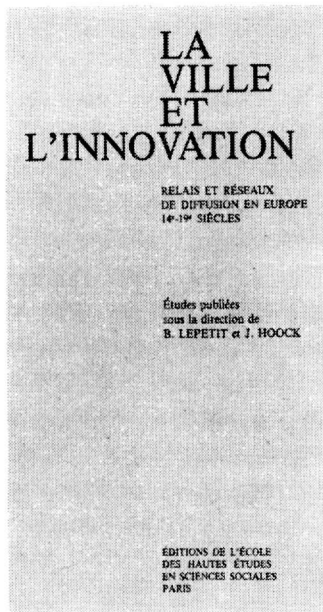
BIBΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

B. Lepetit - J. Hoock (εκδ.), *La ville et l'innovation en Europe 14e-19e siècles*, Παρίσι, Editions de l'EHESS, 1987, 224 σ.

Πολλοί διανοούμενοι, όπως υποστήριξε ο Roland Barthes, φαντασιώνουν τον εαυτό τους απισχνασμένο σε βαθμό ξήρανσης και θα πρόσθετα με τάσεις εξαύλωσης. Αυτή η εικόνα φαίνεται να αντανακλά έναν συλλογικό φαντασιακό κόσμο: τους ανθρώπους των ιδεών ως τέλεια ορθολογικά όντα, παρολίγον αγγελικά επειδή (φαίνεται σαν να) διαλέγονται εν ειρήνη.

Είναι αλήθεια ότι στους χώρους που παράγονται και εκφωνούνται οι ιδέες από μεμονωμένους διανοούμενους η ειρήνη δεν λείπει. Ωστόσο το πεδίο των ιδεών δεν είναι και τόσο ειρηνικό. Οι συγκρούσεις ενυπάρχουν αλλά με τρόπο ιδιότυπο. Είναι δηλαδή εξαρχής ενσωματωμένες στις ίδιες τις ιδέες από τις ερμηνευτικές επιλογές που κάνει ο κάθε διανοούμενος παραγωγός τους και αποκρυπτογραφούνται ως ιδεολογικές στοχεύσεις, ενίοτε και ως επιβολές. Και φυσικά αυτό ισχύει οπωσδήποτε και για τις επιστημονικές ιδέες τόσο όταν πρόκειται για απλές ερμηνείες φαινομένων, αλλά ακόμη περισσότερο όταν διατυπώνονται ευρείας σημασίας θεωρητικές έννοιες. Το πιο καλό παράδειγμα που θυμάμαι να αφορά την επιστήμη της ιστορίας και να έχει σχέση με την έννοια της καινοτομίας που συζητούμε εδώ, είναι οι έννοιες της δομικής ακινησίας και της ολικής τομής.

Πριν από δύο περίπου δεκαετίες ο Louis Althusser στα σεμινάρια της φιλοσοφίας που παρέδιδε, είχε διατυπώσει μια επιστημονική θέση που αφορούσε ιδιαιτέρως τους ιστορικούς. Με αφετηρία την επιστημολογική τομή του Gaston Bachelard υποστήριξε ότι η τομή στην ιστορία είναι φαινόμενο ολικό. Το γεγονός ότι οι ιστορικοί συνήθως απέφευγαν μια τέτοια πολιτικά στρατευμένη ερμηνεία (π.χ. των επαναστάσεων) οδηγούσε τον κομμουνιστή φιλόσοφο

να τους ονομάζει φιλόλογους. Ποιός θα μπορούσε να αντιταχθεί στο μέγεθος του Louis Althusser;

Στη διάρκεια των ανθρών για τις κοινωνικές επιστήμες δεκαετιών του '60 και του '70 ο C. Lévi-Strauss από την πλευρά του, προέταξε μέσω των έργων του μια αντίθετη θέση: υποστήριξε πως παρότι οι κοινωνίες που παρατηρούσε ενσωμάτωναν νεώτερα ιστορικά στοιχεία, η ιστορική τους εξέλιξη ήταν τόσο αργή που οι δομές τους παρέμειναν ακίνητες¹.

Δύο λοιπόν έννοιες ανταγωνιστικές, η ολική τομή και η δομική ακινησία αποσπασμένες από το αρχικό πλαίσιο τους διεκδικούσαν η κάθε μία για λογαριασμό της στο χώρο των επιστημονικών ιδεών να αναχθούν σε θεωρητικές προτάσεις ερμηνείας του κατεξοχήν αντικειμένου της ιστορίας: του χρόνου. Διεκδίκηση που είχε κάποια ανταπόκριση στο χώρο των ιστορικών όπου κυκλοφορούσαν ανάλογα διλήμματα.

Ωστόσο σε αυτό το πολύ πλούσιο πεδίο των αντιπαραθέσεων μια τρίτη πρόταση ήταν ήδη κατατεθειμένη: οι τρεις χρόνοι του Fernand Braudel, δηλαδή η κατεξοχήν καινοτομία της ιστορικής σκέψης. Αυτή η θέση του Γάλλου ιστορικού, παρά τα λογικά κενά που εμφανίζει, ήταν ασφαλώς πιο σύνθετη από ό,τι οι θέσεις των L. Althusser και C. Lévi-Strauss για τον ιστορικό χρόνο. Και ως πλέον σύνθετη ανταποκρινόταν πολύ καλύτερα στην προσπάθεια που έκαναν (για πολλοστή φορά στην ιστορία των κοινωνικών επιστημών) αρκετοί ιστορικοί να υπερβούν την αιτιοκρατική ανάλυση και τα παρελκόμενα (οικονομισμός κτλ.) χωρίς να εγκαταλείψουν την αιτιακή ανάλυση των φαινομένων αλλά και χωρίς να καταφύγουν στη θαλπωρή της εμπειριοκρατικής παρατήρησης.

Αν η δομική ακινησία μερικεύοντας το νόημα του ιστορικού χρόνου έτεινε αθέλητα να τον ακινητοποιήσει, η ολική τομή γενικεύοντάς τον βουλησιαρχικά έτεινε να τον επιταχύνει. Παραταύτα κανείς δεν έκανε το λάθος να διαγράψει από τη λίστα των επιστημονικών εννοιών αυτές τις δύο προτάσεις. Απλώς η πρώτη ενσωματώθηκε στην κάπως αόριστη μεγάλη διάρκεια ενώ η δεύτερη αποβάλλοντας τον επιθετικό της προσδιορισμό παρέμεινε σε αυτό που δήλωνε αρχικά: την τομή. Είναι πιστεύω προφανές ότι οι πάντες απέφυγαν να ταυτίσουν την τομή με τον βραχύ χρόνο, τη συγκυρία, επειδή αυτή η τελευταία μπορεί κατά περίπτωση να έχει ολικό χαρακτήρα χωρίς να προκαλεί τομές, ενώ αντίθετα σε ένα συγκεκριμένο και μεμονωμένο πεδίο ενός κοινωνικού σχηματισμού μπορεί να προκληθεί μια τομή χωρίς να προϋπάρξει μια γενικευμένη συγκυρία.

Με δυο λόγια επικράτησε μια αυστηρή, οριοθετημένη θα έλεγα ελαστικότητα στο νόημα των εννοιών που προσεγγίζουν τον ιστορικό χρόνο. Αυστηρή

1. Ο C. Lévi-Strauss επαναβεβαιώνει τη θέση του αυτή στο τελευταίο του έργο *Histoire de Lynx*, Παρίσι 1991.

ελαστικότητα η οποία ταιριάζει καλύτερα στο πρόταγμα ότι η επιστήμη της ιστορίας προσεγγίζει την πραγματικότητα αλλά σε όλες τις διαστάσεις και την προσεγγίζει κάθε φορά ως πολύ συγκεκριμένη και συχνά ως μοναδική, ανεπανάληπτη. Βέβαια η σχετικότητα αυτή δήλωνε και εξακολουθεί να δηλώνει την σχετική απορία των ιστορικών απέναντι στον καθορισμό του νοήματος του ιστορικού χρόνου.

Από την άλλη πλευρά με τον ορισμό της εκάστοτε ιστορικής πραγματικότητας ως πολύ συγκεκριμένης και συχνότατα ανεπανάληπτης, αρκετοί ιστορικοί της παρισινής σχολής δήλωναν ότι δεν ήταν διατεθειμένοι να παραχωρήσουν την ιστορική σκέψη για την εξυπηρέτηση της ηθικοπλαστικής εκδοχής ενός άλλου χρόνου: του μέλλοντος. Αμετανόητοι συνεπώς αρνητές κάθε προδεδομένης ερμηνείας του ιστορικού χρόνου, κάθε ηθικοπλαστικής ή πολιτικής χρησιμοθηρίας, συνέχισαν να καλλιεργούν διαρκώς καινούργια θέματα με μέγιστη επιδίωξη τη δημιουργία κυρίως νέων ερμηνειών και πολύ σπανιότερα νοημάτων πάντοτε σχετικών με τον χρόνο αυτόν.

Οι επιδιώξεις αυτές εντοπίζονται και στην ανανεούμενη θεματολογία των ιστορικών ερευνών και των μελετών. Στο πλαίσιο αυτό οι πόλεις, χώρος εκ των πραγμάτων πολυδιάστατος με πυκνή την πολυδιαπλοκή των φαινομένων, αποτέλεσαν ένα από τα προνομιακά θέματα ιστορικών μελετών. Και συγχρόνως αυτή η πυκνή πολυδιαπλοκή των φαινομένων, όπως εκδηλώνεται ιδίως στις πόλεις, συνέστησε ένα από τα καλύτερα πεδία διατύπωσης νέων ερμηνειών και σπανιότερα, όπως είπαμε ήδη, πεδίο επαναδιαπραγμάτευσης των παλαιών ερωτημάτων. Ανάγκη βέβαια για την ανάπτυξη αυτού του νέου ρεύματος ήταν να απαλλαγεί η ιστορία των πόλεων από τον ακατάσχετο εμπειρικό περιγραφισμό που την κατέκλυζε. Νομίζω ότι την αρχική εκτίναξη έκανε ο J. Claude Perrot με το συνθετικό του έργο² και φυσικά ακολούθησαν πολλές, τόσες πολλές μελέτες που δεν είναι δυνατόν να καταγραφούν εδώ³.

Οι ιστορικοί του αστικού φαινομένου δεν βρέθηκαν βεβαίως μόνοι τους απέναντι στους εμπειριστές συναδέλφους. Η ριζοσπαστικοποίηση της ανθρωπογεωγραφίας αλλά και της κοινωνιολογίας των πόλεων ενίσχυσαν εξ αντικειμένου τις προσπάθειές τους.

2. J. Claude Perrot, *Genèse d'une ville moderne: Caen au XVIIIe siècle*, Παρίσι 1975.

3. Αξίζει ενδεικτικά να αναφερθούν δύο άρθρα που συμπυκνώνουν την προβληματική της ιστορίας των πόλεων: L. Bergeron - M. Roncayolo, «Από την προβιομηχανική στη βιομηχανική πόλη», μετάφραση Π. Πολέμη - P. Μπενβενίστε, Αθήνα 1984. J. P. Bardet - J. Bouvier - J. C. Perrot - D. Roche - M. Roncayolo, «Une nouvelle histoire des villes», *Annales E.S.C.*, 1977: 6, 1237-1254. Επίσης να υπενθυμίσω τα Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου *Νεοελληνική Πόλη. Οθωμανικές κληρονομίες και ελληνικό κράτος*, Αθήνα-Ερμούπολη 1984, Αθήνα 1985.

Ωστόσο η κυριαρχία των μονογραφιών σε αυτή την νέα ιστορία των πόλεων, αν και ως φαινόμενο ήταν κανονικό, δεν ευνοούσε την επανατοποθέτηση των παλαιότερων μεγάλων ερωτημάτων σχετικά με τον ιστορικό χρόνο. Μεταξύ των ελάχιστων από όσο γνωρίζω μελετών που έθεσαν τα ερωτήματα αυτά ήταν και το έργο του B. Lepetit, μία συνθετική μελέτη για τις πόλεις της Γαλλίας στην νεώτερη περίοδο⁴. Σε αυτό το έργο ο συγγραφέας ανασύρει έναν παλιό και μάλλον αδιάφορο τεχνικό όρο, την καινοτομία. Η καινοτομία του μεταξύ άλλων είναι ότι αυτόν τον όρο τον ανυψώνει σε επιστημονική έννοια αποδίδοντάς του νέο νόημα: από την μία πλευρά απαλλαγμένο από τη σημασία της πολιτικά φορτισμένης και κάπως γενικόλογης ολικής τομής και από την άλλη εννοηματομένη με την ιστορικά συγκεκριμένη παραγωγή καινοτομιών κάθε είδους.

Η καινοτομία ως έννοια της ιστορικής επιστήμης τροφοδότησε μεταξύ πολλών άλλων και ένα συνέδριο με θέμα τις συγκεκριμένες καινοτομίες από όπου προέκυψε και η συλλογή μελετών με μια θεωρητική εισαγωγή, κείμενα τα οποία παρουσιάζονται εδώ. Το κέντρο του ενδιαφέροντος όλων αυτών των μελετών είναι βορειοευρωπαϊκές πόλεις από την αναγέννηση ως τον 19ο αιώνα και ειδικά οι καινοτομίες που παράγονται σε αυτές ασταμάτητα: το δημόσιο ρολόι, το έντυπο, ο τύπος, το ταμειευτήριο, το τηλέφωνο, νέες ιδέες και μορφές οργάνωσης του εμπορίου, για να περιοριστώ σε αυτά. Δηλαδή παρουσιάζονται σε αυτή τη συλλογή καινοτομίες που διακόπτουν ιδίως τις μεγάλες ιστορικές διάρκειες (π.χ. η «φυσική» πρόσληψη του χρόνου) και επιβάλλουν νέες (π.χ. η καμπάνα του δημοσίου ρολογιού) χωρίς όμως να ακυρώνουν τη θεμελιακή κοινωνική ανάγκη πρόσληψης του χρόνου. Οι καινοτομίες κάθε είδους συλλαμβάνονται και συστηματοποιούνται στις πόλεις και διαδίδονται από αυτές. Στη συλλογή λοιπόν αυτών των μελετών κοινός παρονομαστής είναι η σύλληψη των βορειοευρωπαϊκών πόλεων ως κέντρων παραγωγής καινοτομιών.

Διαβάζοντας τις μελέτες αυτής της συλλογής είναι δύσκολο να μην αναρωτηθεί κανείς για τις άδηλες αιτίες που ωθούν τόσο στην παραγωγή όσο και στη διάδοση των καινοτομιών που αναλύονται. Οι Bernard Lepetit και Jochen Hoock, οι δύο επιμελητές της συλλογής, κατασκευάζουν στην εισαγωγή το αναλυτικό πλαίσιο για να δοθεί η απάντηση. Ας τους ακολουθήσουμε.

Αρχικά θα πρέπει να διαχωρίσουμε το νεωτερισμό από την καινοτομία. Αυτή η τελευταία «...σε μια πολυδιαπλοκή των πραγμάτων όπου τα πάντα είναι αλληλένδετα, προκαλεί την αλλαγή με την εισβολή του καινούργιου ... [η καινοτομία] αναδεικνύει τον χρόνο και του αποδίδει μορφή...» (σ. 8). Σε ό,τι συνεπώς αφορά το επίμονο αντικείμενο της ιστορίας, τον χρόνο, η καινοτομία (ως αυτό το σημείο) ισοδυναμεί με τομή. Τομή η οποία ωστόσο εντοπίζεται από την ειδική εφαρμογή της σε κάθε κοινωνία αλλά και από την εγκατάστασή

4. B. Lepetit, *Les villes dans la France moderne 1740-1840*, Παρίσι 1988.

της στον χώρο (π.χ. τα κτίρια των ταμειευτηρίων). Παρόλα αυτά αν και αυτός ο ορισμός του καινούργιου είναι εν γένει ορθός, παραμένει κάτω από την επιρροή της νεωτερικότητας και κινδυνεύει συνεπώς να εκτραπεί το νόημά του σε κοινοτοπία. Και τούτο επειδή για να αποδεικνύεται κάποια τομή σε μια κοινωνία με την εισβολή του καινούργιου, δεν αρκεί η φαινομενολογία της καινοτομίας όπως αυτή εντοπίζεται σε ένα κτίριο εγκατεστημένο στο χώρο ή ένα έντυπο, αλλά απαιτείται ευρύτερη αλλαγή κάποιων κοινωνικών σχέσεων. Και φυσικά οι συγγραφείς σε αυτή τη λογική εγγράφονται. Ας ξαναρχίσουμε λοιπόν την προσέγγιση του σκεπτικού τους.

Η καινοτομία ως νόημα προϋποθέτει το νεωτερισμό, αλλά το αντίθετο δεν ισχύει. Όμως η καινοτομία συμπεριλαμβάνει τη διάδοσή της, την κοινωνική της δηλαδή διάδοση. Και αυτή με τη σειρά της εξυπνοεί την αποδοχή της καινοτομίας από μια κοινωνία ή και την επιβολή της σε αυτήν. Η διαλεκτική της καινοτομίας και της διάδοσής της είναι κατά κύριο λόγο εσωτερική: «...Από τη μια ως την άλλη άκρη της αλυσίδας διάδοσης του καινούργιου, το τεχνικό όργανο παραμένει το αυτό, αλλά η οικονομική και κοινωνική σημασιодότησή του αλλάζει συνεχώς...» (σ. 10). Η αλλαγή της σημασίας της καινοτομίας μέσω της διάδοσής της οδήγησε πολλούς κοινωνιολόγους, που ασχολούνταν πριν από δεκαετίες με την εισαγωγή προηγμένης τεχνολογίας σε χώρες του Τρίτου Κόσμου, να αναζητήσουν το ιδανικό προφίλ αυτών που θα έπαιζαν το ρόλο του πολιτιστικού διαμεσολαβητή ώστε η τεχνολογία αυτή να μην απορροφηθεί στις παραδοσιακές σχέσεις. Αυτή η προσπάθεια, ως υπερβολικά αντίθετη στην ιστορία αυτών των κοινωνιών, συνήθως αποτύγχανε. Όπως απέτυχε και το πρωτοποριακό σχέδιο του έλληνα κεφαλαιούχου Δουρουτή λίγο μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, να μετατρέψει χωρικούς της Νότιας Πελοποννήσου σε εργάτες του μεταξουργείου του. Μετά από λίγο πήραν τα νέα εργαλεία που είχαν εισαγάγει, επέστρεψαν στις οικοτεχνίες στα χωριά τους και ενσωμάτωσαν αυτά τα νέα εργαλεία στις παραδοσιακές τεχνικές επεξεργασίας του μεταξιού. Τί ισχύει λοιπόν σε αυτές τις περιπτώσεις η τομή ή η συνέχεια;

Βέβαια οι ιστορικοί σε αντίθεση με τους εν λόγω κοινωνιολόγους είναι απαλλαγμένοι από το φορτίο αλλά και τις χάρες της εφαρμογής και συνεπώς τα διλήμματα σχετικοποιούνται. Πόσο μάλλον που το προηγούμενο ερώτημα αφορά ακριβώς το κατεξοχήν, το μείζον αντικείμενο της ιστορίας. Με βάση λοιπόν αυτό το μείζον αντικείμενο οι δύο επιμελητές της συλλογής ενσωματώνουν στο νόημα της καινοτομίας το χρόνο της διάδοσής της καταλήγοντας ότι «...στον χρόνο η καινοτομία είναι ταυτοχρόνως τομή και συνέχεια...» (σ. 13). Το παράδειγμα της αλλαγής του ρόλου των πανεπιστημίων τον 18ο αιώνα είναι διαφωτιστικό τόσο όσο και η εμφάνιση σε προηγούμενες περιόδους του ταμειευτηρίου που αλλάζει ριζικά τις σχέσεις δανεισμού αλλά χωρίς να καταργεί την προϋπάρχουσα ανάγκη για δανεισμό. Είναι λοιπόν φανερό ότι τομή υπάρ-

χει εκεί που αλλάζουν κάποιες κοινωνικές σχέσεις ενώ η συνέχεια αφορά ό,τι αποκαλούμε ανάγκες ειδικές. Και τούτες παραμένουν και μετά την καθιέρωση της καινοτομίας αλλά όμως διαδίδονται μέσω αυτής σε ευρύτερες ομάδες του πληθυσμού. Ίσως λοιπόν η ικανοποίηση παλιών αναγκών με νέους τρόπους μέσω των καινοτομιών να προκαλεί στη μεγάλη διάρκεια τον μεταμορφισμό των ίδιων των αναγκών.

Ωστόσο και η ίδια η διάδοση της καινοτομίας είναι πρωταρχικά γεγονός που εκδηλώνεται στη σφαίρα του κοινωνικού. Σε αυτήν οι δύο επιμελητές αναζητούν τα φέροντα στοιχεία της διάδοσης της καινοτομίας. Αρχικά εντοπίζουν τις γενικές δομές στις πόλεις, οι οποίες ως παραγωγοί των καινοτομιών συστήνουν ταυτοχρόνως τους βασικούς ιστούς του δικτύου της διάδοσής τους. Η διάδοση των καινοτομιών ευνοείται βέβαια από τις ανάγκες που διαχέονται σε ποικίλους κοινωνικούς χώρους και ως εκ τούτου η υποδοχή και πρόσληψή τους δεν είναι κατά κανένα τρόπο παθητική. Ωστόσο παθητική δεν είναι ούτε στην περίπτωση της κατακτητικής εξάπλωσης των καινοτομιών από τις μεγαλύτερες προς τις μικρότερες πόλεις (σ. 13) με προωθητική ενέργεια αυτόν τον ιδιότυπο συσχετισμό δύναμης που ενυπάρχει στην ιεραρχία των πόλεων. Ενσωματώνεται δηλαδή η καινοτομία στις νέες υποδοχές της αλλάζοντας κάτι σε αυτές. Και μόνο έτσι στις διαδρομές της διάδοσής της μπορεί να αλλάζει, όπως είπαμε, η σημασιодότησή της. Άλλωστε το γεγονός ότι αλλάζει κάτι και αλλάζοντας σημασιδοτείται είναι η διαδικασία που της επιτρέπει να ενσωματωθεί κοινωνικά τότε και να φτάσει ως εμάς σήμερα ως αξιόλογο ιστορικό γεγονός.

Η κοινωνική διάδοση θέτει το ερώτημα σχετικά με τη συγκεκριμένη και ιδιαίτερη κοινωνική ταυτότητα εκείνων που πρώτοι υποδέχονται και χρησιμοποιούν τις καινοτομίες. Μετά το έντυπο, τα δημόσια ρολόγια και τον τύπο, προς το τέλος πια του 19ου αιώνα «...χρειάστηκαν μόνο δώδεκα χρόνια στα ανώτερα αστικά στρώματα της Αγγλίας και της Ουαλίας για να εξαντλήσουν [την χωρητικότητα] των τηλεφωνικών κέντρων...» (σ. 22). Κάτι ανάλογο από κοινωνική άποψη συνέβη και στην Ελλάδα. Η πρώτη τηλεγραφική γραμμή το 1853 εξυπηρετούσε την επικοινωνία των κέντρων οικονομικής και πολιτικής ισχύος. Ενώ προς το τέλος του 19ου αιώνα τα τηλέφωνα εγκαθίσταντο μόνο στα κοσμοπολίτικα σπίτια της Αθήνας, στα γραφεία διοικήσεων των τραπεζών και των υπουργών. Είναι νομίζω βέβαιο και εξακριβωμένο ότι οι κυρίαρχες ομάδες της κάθε άρχουσας τάξης (ή συγκροτήματος) αποτέλεσαν τους πρώτους χρήστες των καινοτομιών και συχνά αυτούς που τις επιδαψίλευαν. Μήπως λοιπόν οι τάξεις αυτές επικυρώνοντας τις καινοτομίες τους προσδίδουν το κύρος και τη δυναμική της άρχουσας ιδεολογίας και έτσι κινητοποιούν τη διάδοσή τους; Νομίζω ότι μια θετική απάντηση στο ερώτημα αυτό θα ήταν απλοϊκή. Άλλωστε σε άλλες περιόδους εξίσου πρωτότυπα, ενίοτε καινοτόμα όργανα ή εξαρτήματα απόκτησαν απλώς τον ρόλο παιχνιδιού και αυτόν κοινωνικά περιο-

ρισμένο στον κύκλο κάποιου αυτοκράτορα. Αφού λοιπόν, η κάθε καινοτομία η οποία σε αντίθεση με τα παιχνίδια των αυτοκρατόρων, έφτασε ως εμάς, έχει ενσωματωθεί κοινωνικά έχοντας απαντήσει σε κάποιες κοινωνικές ανάγκες. Αυτά σημαίνουν νομίζω ότι κάθε καινοτομία που είχε μια πετυχημένη σταδιοδρομία περιλάμβανε ένα θεμελιακό χαρακτηριστικό: αντιπροσώπευε πριν από όλα μια αξία χρήσης. Για τούτο μπορούμε να μιλάμε όχι μόνο για παραγωγή καινοτομιών αλλά και για την κυκλοφορία τους, την διάδοσή τους δηλαδή. Και η κοινωνική διαδικασία της διάδοσης, χωρίς την οποία η καινοτομία δεν υπάρχει ως καθιερωμένο ιστορικά δεδομένο, μπορεί να αποδοθεί ως εξής: Φήμη (σχετικά με το αντικείμενο) επιδημία (των αναγκών) και πειθαναγκασμός (από τις νέες λύσεις) (σ. 15-16).

Η διάδοση όμως είναι αποφασιστική για τον επιπλέον λόγο ότι αποτελεί τον δείκτη της κυκλοφορίας της καινοτομίας (σ. 14). Τα ίχνη της μπορούν να εντοπιστούν και ακόμη να μετρηθούν ώστε να αποτελέσουν τα σημεία που θα υποδηλώνουν ότι ορισμένες μορφές και λειτουργίες παλαιότερων κοινωνικών δομών αποδομούνται κάτω από την πίεση του καινούργιου. Και από εκείνη τη στιγμή κινητοποιείται η εμπειρική έρευνα επανερμηνείας του αποδεικτικού υλικού της ιστορίας ή και ανακάλυψης άλλου άγνωστου ως τότε, προκειμένου να εντοπιστούν αυτές οι αλλαγές. Ωστόσο εκτός από τους τρόπους που ορίζουν οι επιμελητές της συλλογής, για να πραγματοποιηθεί η διάδοση της καινοτομίας απαιτούνται και ορισμένα μέσα. Αν διερευνήσουμε αυτά τα μέσα τότε μάλλον εύκολα διαπιστώνουμε ότι στη διαδικασία της διάδοσης οι καινοτομίες δικτυώνονται μεταξύ τους δημιουργώντας τον δικό τους κόσμο. Για παράδειγμα: Η δημοσιογραφική επικαιρότητα εκφράστηκε με ένα μέσο την εφημερίδα, αλλά απόκτησε ως επικαιρότητα το πλήρες νόημά της χάρις σε δύο άλλες καινοτομίες: αρχικά τον τηλεγράφο και αργότερα το τηλέφωνο. Και ακόμη το αρχικό μέσο, η εφημερίδα, ξεπέρασε τον τοπικό του χαρακτήρα χρησιμοποιώντας μια γρήγορη τότε μεταφορά, το τραίνο. Πρόκειται για μια δικτύωση όπου η κάθε ιδιαίτερη καινοτομία χωρίς να χάνει την δική της λειτουργία μετατρέπεται σε μέσο για μια άλλη. Και όλες μαζί σε διάφορα σημεία μιας κοινωνίας επιταχύνουν διαρκώς τις δράσεις τους σαν να προσπαθούν να προλάβουν κάτι κοινό. Τί μπορεί να είναι αυτό;

Αν κανείς μελετήσει συστηματικά τα κείμενα της εν λόγω συλλογής που αναλύουν την κάθε καινοτομία χωριστά και ακόμη προσπαθήσει να φανταστεί την πρακτική καθημερινή κοινωνική λειτουργία τους, θα διαπιστώσει ότι όλες, αλλά και σε διαφορετικούς τομείς η κάθε μία, όλες λοιπόν αλλάζουν τη σχέση των ανθρώπων με τον χρόνο: τα ταμειυτήρια τις σχέσεις του χρόνου δανεισμού για τους πολλούς, ο τηλεγράφος και το τηλέφωνο τον χρόνο της επικοινωνίας, ο τύπος τον χρόνο πρόσληψης του κόσμου και άλλα γνωστότερα ως ανακαλύψεις όπως η ατμομηχανή, η ηλεκτρική ενέργεια κλπ. την ίδια δράση εκτελούν

στην εργασία κυρίως. Και όλοι αυτοί οι καινούργιοι και διαφορετικοί χρόνοι αν και κατακερματισμένοι εντέλει οργανώνονται με την μία και μοναδική τάξη του χρόνου που επιβάλλει αρχικά το δημόσιο ρολόι και στη συνέχεια οι αντένες του στις τσέπες των γιλέκων των αστών. Ποιητική λοιπόν αδεία θα λέγαμε ότι οι άνθρωποι προσπαθούν να ελέγξουν τον χρόνο, αλλά αυτό που καταφέρνουν είναι κάτι πιο ρεαλιστικό: να αλλάξουν ριζικά τον χαρακτήρα παλαιών κοινωνικών αναγκών παράγοντας νέες λύσεις για την ικανοποίησή τους. Και έτσι να αλλάζουν οι ίδιες οι κοινωνίες μέσα από μικρές αρχικά και αδιόρατες στην εκκίνησή τους ενέργειες. Η έννοια λοιπόν της καινοτομίας, όπως προτείνεται από τους επιμελητές, μας επιτρέπει όχι απλώς να απαλλαγούμε από τα παλαιά αδιέξοδα διλήμματα αλλά επίσης να διευρύνουμε την προβληματική σε σύνθετα φαινόμενα χωρίς να χάσουμε την επαφή με το συγκεκριμένο.

Οι συγγραφείς αυτής της συλλογής μας αφήνουν να αντιληφθούμε ότι είναι πολύ απαιτητικοί. Αυτή η στάση που προκαλεί μεγάλη ευχαρίστηση —τουλάχιστον στον υποφαινόμενο— εκδηλώνεται και ως άρνηση αρκετών παραδεδωμένων της ιστοριογραφίας. Ακριβέστερα θα έλεγα ότι οι ιστορικοί των οποίων τα κείμενα συγκροτούν τη συλλογή, επιδιώκουν και σε κάποιο βαθμό πετυχαίνουν να υπερκεράσουν τόσο τον εγκατεστημένο κατακερματισμό της ιστορικής επιστήμης όσο και ορισμένες από τις παραδεδωμένες ερμηνείες. Συγκεκριμένα αποφεύγουν εγνωσμένα τον φετιχισμό που υποκαθιστά τη μέθοδο στην ιστορία των τεχνικών και της τεχνολογίας καθώς και την περιρρέουσα συμβατικότητα της οικονομικής. Στο κατεξοχήν πεδίο τους το κοινωνικό αρνούνται την κλασική μηχανική ανάλυσης και ερμηνείας των κοινωνικών δομών αλλά και τον πρωτόβουλο επιχειρηματία του Σουμπέτερ. Το απλοϊκό νόημα της προόδου ως σωρευτικά γραμμικής εξέλιξης, το οποίο σε ορισμένες ιστορίες λανθάνει και σε άλλες από αυτές κυριαρχεί, καθώς και ο λανθάνων ή έκδηλος νεοθετικισμός τους, δεν επιτρέπει στον «...χρόνο, το αυθεντικό και ύστατο σοβαρό αντικείμενο της ιστορίας...» (σ. 26) να συγκροτεί την ιστορική σκέψη. Αντίθετα λοιπόν με όλες αυτές τις ερμηνευτικές απαγωγές της ιστορικής πραγματικότητας αλλά και με τον τρέχοντα κατακερματισμό της ιστοριογραφίας, η καινοτομία ως επιστημονική έννοια προτείνεται ως μία καινοτόμος εκδοχή της ιστορικής σύνθεσης και ίσως ως μια ριζικά ανανεωμένη εκδοχή της συνολικής ιστορίας.

ΠΕΤΡΟΣ ΠΙΖΑΝΙΑΣ